

Balal gu'n uyakstsi'n bokgá nana xiyla chakstsi'n

Algunas cosas que se han usado,
pero que ahora se usan poco

José L. Pérez Cruz

Di'tsë gu'n xne' minn
San Francisco Ozolotepec

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Ciudad de México
2019

Resumen: En este libro se mencionan algunas cosas que antes utilizaba la gente del pueblo pero que ahora ya no se utilizan tanto.

Autor: José L. Pérez Cruz

Dibujos: Las imágenes en las páginas 22, 26 y 27 fueron hechas por Lanette Johnson y son usadas con permiso. Las demás ilustraciones fueron tomadas de “Arte para la Alfabetización en México” © 2012 Instituto Lingüístico de Verano, A. C. y son usadas con el permiso correspondiente.

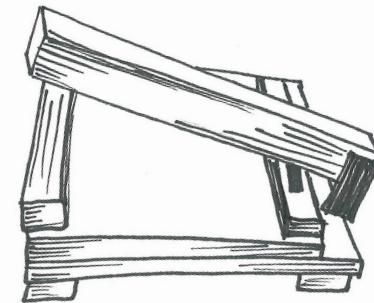
D. Jonatán Córdova Rodríguez, asesor lingüístico
Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Apartado postal 22067, 14000 Tlalpan, Ciudad de México
Tel. 5-573-2024, www.sil.org/mexico

© 2019 por el Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Derechos reservados conforme a la ley.
Esta obra puede reproducirse para fines no lucrativos,
siempre y cuando no se altere en forma alguna.

Primera edición
**Algunas cosas que se han usado ,
pero que ahora se usan poco**
Zapoteco de San Francisco Ozolotepec
ztg 19-008 .5C
Ciudad de México 2019

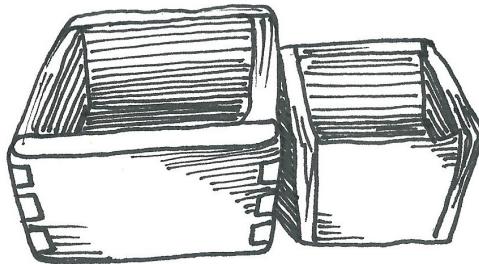
Prëns yag

Prëns yag nak gu'n ukë' minngol giat lo, xgu minn nkob nak ngudla lo prens gadzekna lë' minn xki'ts xits prens. Konda xchal minn lo prens lë' nkob ña' giatla, ga dzekna xchob minnu lo dzil. Sa'nda lo na lë' minn chu'nnstsi'n prens gi'b.

Lmud

Lmud nak gu'n xti'x minngol xob, më, gana gu bokga. Lo na gu'n chakstsi'n nak baskula, sa'nda lë' bokga gu'n uyu'nnstsi'n minn nak lmud. lmud xti'x minn dela bekwa'n uto minn bokga.

Roman

Roman nak gu'n uti'x minngol oregn, xob, më gana sukar lo. Roman nak tib gi'b xkinga' lën yu lox ga xkë dela bekwa'n xbix.

Balal gu'n uyu bokga nana giendcha

Bokla or uyu minngol ndal gu'n uyu'nnstsi'n minn, ñala lo na liga chakstsi'ndcha gunu gana liga chu'nnbeydachana gunu. Xi'k nak minngol be' uwiy gunu sa'nda lë' minndo' nwiydqchu.

Nana ne'g gwiyna balal gu'n uyu bokla ñana lo na liga xwiydachana, lo lo na xa'gala gu'n yu.

Yag ndoy

Lo na gu'n xki'n lo na nak skaler, or
ba xiepna di't gia nak, ota or xiepna gik yu,
ñala bokga gu'n uyu'nnstsi'n minn nak yag
ndoy.

Gunu uza' minn tib yag na'l, xchug
minn tib yag na'l loxna xchug minn lëd yag
di't sdzu niy minn. Loxna sdzuli minn yag
knu di't xla'n minn tsëp minn lox ga xiëp
minn. Lo na nana gu'n xki'n nak skaler ber
xa'la ña' skaler.

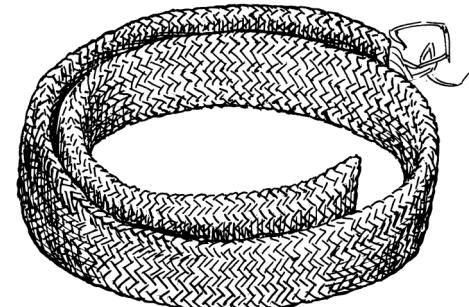
Flor

Bokga lën flor xgwi'y minngol kafe
gana flor chey minngol or lë' minn xia lo
mbal. Bëن uyu'nnstsi'n minngol uxuxkwa'
flor, lo na yuwa sinda chu'nntsi'ndcha
minnu. Lo na lë' minn chu'nntsi'n perol
gi'b.

Zin

Zin nak gu'n uyu ldo' minn chap më'd
bokga. Zin xia'g ldo' minn bokga. Lo na
chu'nntsi'ndacha minn-nu. Lë' zin nak xi'k
nak da nonga ña' lowo.

Psin

Lo na gu'n xki'n loma nak sarten gi'b.
Ñala bokga ichësa minn uyu'nnstsi'n psin,
lën psin uxuxkwa' minn gu'n uyow minn. Lo
na yuwa sinda chu'nnstsi'ndcha minnu.

Gis

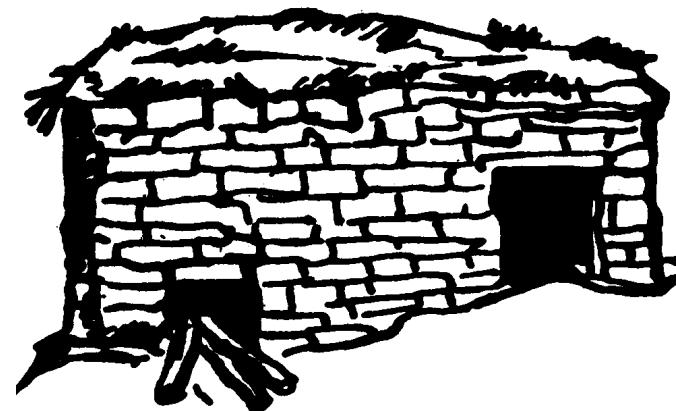
Bokga gis nak gu'n ugwi'y minngol
niszed lën, bën uyu'nnstsi'n minn uxuxkwa'
minn gis. Sa'nda lo na xiydo'la minn
chu'nnstsi'nu. Lo na lë' minn chu'nnstsi'n
kasarol gi'b.

Yë

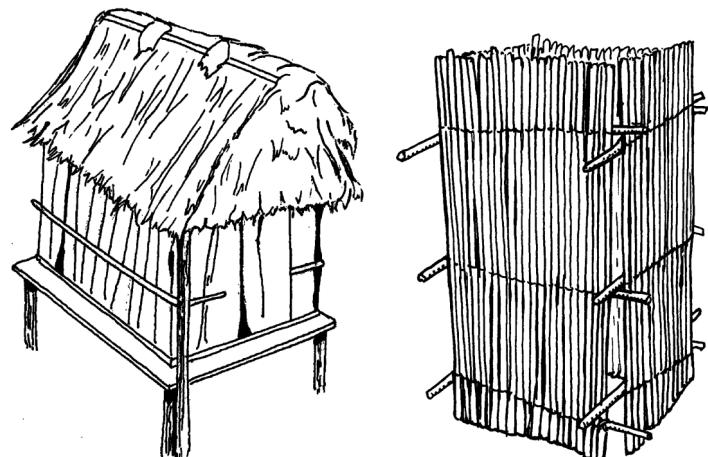
Bokla uyu'nnstsi'n minngol yë, gunu
uyu minn or ba në lëd minn gana or lë' tib
una' xlox chap më'd ga nak di't xiu una'.
Gu'n uza' minn yë nak ita, gatix kwa yë
uxal minn: tib kwa nak di't xded minn, lë'
stib kwa nak di't chek yag.

Ansdcha tsu minn yë lë' minn xgwi'y
minn sdze'y masa chop lan yag. Ga dzekna
or lë' lën yë nlë'la, lë' minn xded lën knu.
Yu or axta tap ga'y minn chey tibaga. Or lë'
minn yula lën knu, lë' minn xgwi'y minn,
chuslo sdzi'b nis lë' balal ita nlë' nax lën yë
ga lë' ube nlë' knu xcho'n lëd minn xka
dzekna lë' minn chey.

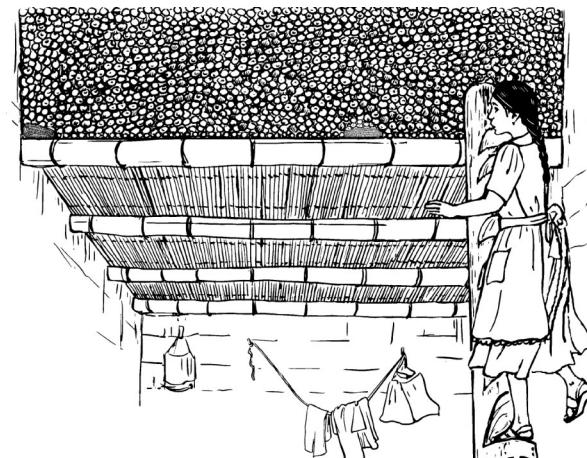

Dëw

Bokla or lë' minngol ugu pni, or lë' niz xdot chuxkwa' minn gu'n nak dëw lox ga xgu minn niz gu'n xtop minn. Gunu sdza' minn giy gana yuga minn uza'wu yag. Wen chuxkwa' minnu, dzi'ts stse minnu dzekna xka chut man xdedta lënu. Lox ga stsa'n minn niz gu'n xtop minn. Or lë' niz xki'n lo minn, xcha' minn xia minn dën di't sdzo'b minn dëw, chixi minn niz.

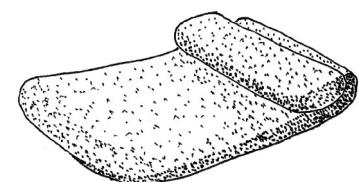
Bli' uki'n lo minn ugu minn niz gana di'ltsa bekwa'n chap minn, yuga minn ga chax.

Gëts ita

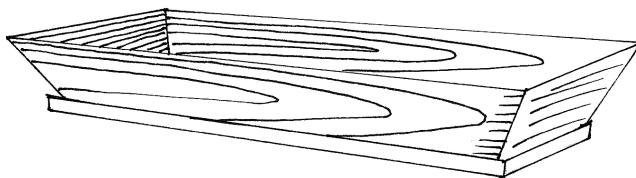
Benanlá xku'n nak gëts uyu'nnstsi'n minn bokga. Bokga giend gëts yu lo na. Nanlá lo na yu gëts za'ksa xuxkwa', axta gia' kë lëd gëts yu lo na, sa'nda lë' bokga nonga xia minn ge'w loxna xgib minn ita gu'n nxen lo, lox chey minn ita knu sdzinn yu. Gunu dzekna nak gu'nn uyu'nnstsi'n minn ukë' minn giat.

Lo na nana ichësa minn sdzi gëts gu'n xki'n lo.

Ptey

Gunu nak gu'n ukë gik molin bokga or
lë' minn sdzu'w në'l. Nana bokga no'mba lo
molin uzu'w minn në'l lox gunu ptey xki'n
lo minn xkë gik molin xiu nkob gu'n xiuw lo
molin. Lo na or xki'n molin win lo minn
sdzu'w minn në'l gu'n xkë' minn gik molin
nak palangan. Liga chakstsi'ndcha ptey.
Ptey gu'n xka uyu'nnstsi'n minn uza' minn
yag.

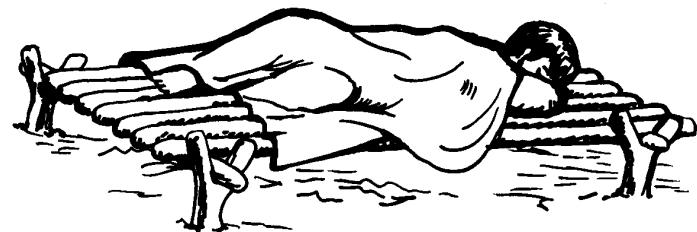

Bli'

Be uwiylá yu, gu'n uza' minn bokga,
yu knu uyap bli'. Gu'n chu'nn minn nak
sdza' minn yu ber lën yu xgu minn bli', bli'
knu sdza' minn pxil. Ntersa lën yu xgu minn
bli', loxna lo yag ndoy xiep minn sdzinnd
minn lo bli'.

Lon pxil

Yuna chu'nn gilxkab ña minngol uyax
lo kolchon gu'n chaxna lo na. Ñana nakdu
xka lo or uban minngol liga lon gu'n yu lo
na giend, yu minn no'nda lo lyu uyax, gana
yuga minn uza' lon pxil uyax. Gu'n chu'nn
minn nak chixi minn pxil lox xgap minn
pxil chuxkwa' lon chax minn.

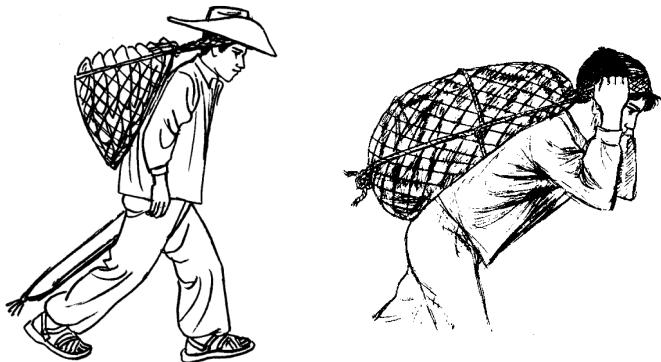
Che

Bokla or uban minngol, sdzinnd nis
axta chow lidz minn, lox
gunu xia minn ge'w chixi
minn nis. Gu'n xiu nis
chexi minn or knu nak che,
sa'nda lo na chowyula
chapna nis.

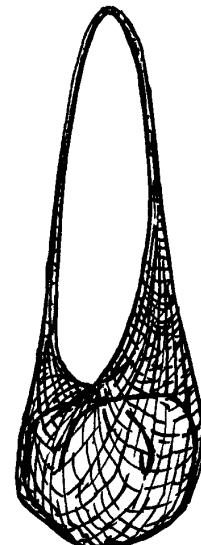
Gix

Or lë' minngol utop niz bokga gu'n uyu'unstsi'n minn uyu niz nak gix, sa'nda lo na gu'n chakstsi'n nak sak. Ña or lë' minngol uya ge'w bokga gu'n uyu'unstsi'n minn uyey minn che nak gix che.

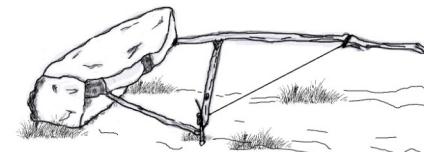
Gix mez

Bokga or uban minngol ligi giend mochil gu'n chu'nnstsi'nma lo na loxna gunu gu'n uyu'unstsi'n minngol uyey baygiat nak gix mez.

Iko'

Bokga or xla'n minngol gow tib mtsu' ota tib mginn, gu'n chu'nn minn nak sdzu minn iko'. Gu'n xki'n lo minn nak tib ita nlag lo gana tib yag. Sdzu minn yag gana xchob minn ita nlag xits knu, ga dzekna xiu tib xob xan yag gu'n xo'b ita lëd. Loxna konde lë' mginn xla'n tsa gow xob gu'n yu xan yag, lë' xbixla itaga xiab lëd mtsu' ota mginn.

Liëw chap

Lo na win liëw chakstsi'n lë' bokga liëw uyu'unstsi'n minn nak liëw chap. Ichësa minn uyu'unstsi'n liëw chap bokga, ncho'b liëw knu, sa'nda lë' liëw chakstsi'n lo na winla. Lo na ligi giendcha minn chap liëw knu. Lo xa'la nak yagla yu lo na. ¿Be uwiychalá liëw che'n?

Gu'n uki'n lo minn bokga nak bias,
 xdë'n liu xcha' bias sdzinn axta di't yu ila'l
 ota di't xla'n minn idzinn nis. Di't wenda
 nak ota gakda ted bias, gu'n chu'nn minn
 nak xgu minn ptu's. Ptu's chu'nn minn yag
 guts, dzekna xka chak xded nis lo me ota
 di't xguts nak.

Ita gi'b

Nana tib gu'n xki'n lo minn nak
 machet, ber or lë' lo machet xdib, nki'n
icha' lowa. Gu'n xcha' lo machet lo na nak
 lim, ñala bokga gu'n xgulia' minn lo
 machet nak ita gi'b. Ita knu xgib minn
 ge'w. Lo na lig chapdacha minn ita gi'b,
 ñana xne' minn wen xgulia' ita gi'b lo
 machet.

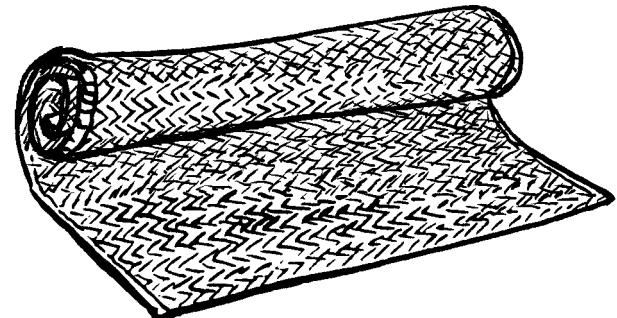
Bed

Bed nak gu'n
 uyu'nnstsi'n minngol
 bokga uyu gu'n uyey
 minn. Xi'k nak or lë' minn
 uya Giedzdo' gu'n uyey
 minn uyu chamar, giat
 gana di'ltsa bekwa'ncha
 nak bed.

Da las iniy

Gu'n che'n nak gu'n uyu'nnstsi'n minn
 uyax minn bokga. Nonga xgulia' minn las
 iniy lox gunu sdza' minn da chax minn.

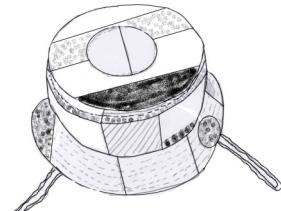
Kaskem

Bokga or uban
minngol ligia giend kamisol
gu'n chokma lo na lox gunu
gu'n uyok minn nak
kaskem. Or sdzinn tiemb
nal, gu'n chu'nnstsi'n minn
nak kaskem.

Manet mxeg

Lo na gu'n sdzo'b minn gik më'd nak
manet ber xa'la xa'la ña'wu, sa'nda lë'
bokga manet mxeg sdzo'b minn gik më'd.
Lach ña'wu lë' lad gaguwu xgib minn lach
za'ksa xi'k nak mxeg, loxna gunu uyuslé
minnu manet mxeg.

Balans

¿Beyula or uyu'nnlá gilxkab gan xku'n
uti'x minn gu'n uto minn bokga? Lo na gu'n
chakstsi'n nak baskula, sa'nda lë' bokga
gu'n uyu'nnstsi'n minn nak balans, tib kwa
xchob minn gu'n xto minn lë' stib kwa
xchob minn gi'b. Xka dzekna chaknan minn
gan bla ito minn gu'n ito minn.

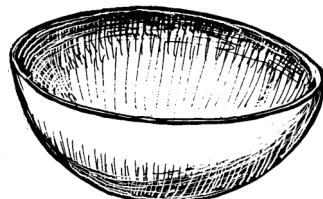

Bias

Nana gu'n xki'ncha lo minn nak nis,
lo nis nak gu'n xki'n loma giama gana
xki'nu or ba xiu ila'l. ¿Be yula or uyu'nnlá
gilxkab xku'n udzinn nis lo xi ila'l minn
bokga? Lo or knu ligia giend manger, sa'nda
lo na gu'n xki'n loma nak manger gana tub.

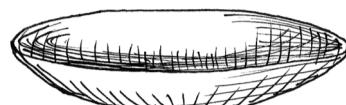
Xig geg

Xig gu'n uki'n lo minngol nak xig geg,
 nonga chu'nn ichol minn geg, lox gunu
chu'nn minn xig.

Kwchar geg

Lo na yuzë ndal lo kwchar, ñala
 bokga giendzë kwchar; tibaga kwchar yu,
 kwchar knu nak gu'n ugëp minn gu'n gow
 minn lën gis. Kwchar knu uza' minn geg,
 nonga xgib minn geg no'l loxna xchug minn
 geg knu chak ichol lox gunu uki'n lo minn
 ugëp minn di'ltsa bekwa'n lën gis.

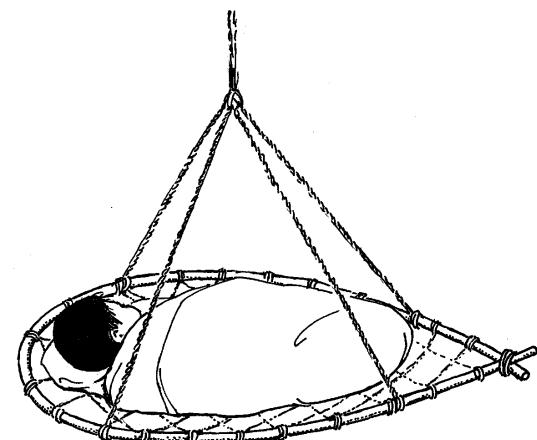
Lach tiblë

Or uyal më'd bokga
 gu'n uyok më'd nak lach
 tiblë, xka lëwu lo no'nda tib
 blë lach naku, nonga xchal
 gunu më'd.

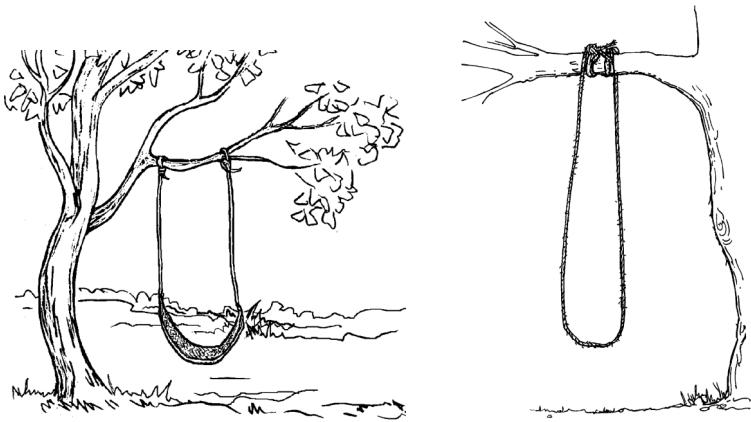
Gixtu' yag

Lo na xa'la xa'la nak gu'n xgu minn
 më'd, ñala bokga gu'n uza' minn uyu më'd
 nak gixtu' yag. Gixtu' knu uza' minn yag,
 nonga xgib minn yag zak chak redond lox
 lo knu xkë' minn sak lox xia'g gunu xkinga'
 lën yu. Ga dzekna ugu minn më'd.

Xkingwiy

Lo na xa'la nak ugit xgitzë minndo'.
Lë' bokga xkilugit minndo' nak xkingwiy,
liga lo na be xgit minndo' xiu minndo'
xkingwiy, ber xiylu. Gu'n chu'nn minndo'
bokga nak xchi'g minndo' du' ota duba'n lo
yag lox ga xiu minndo' xkingwiy.

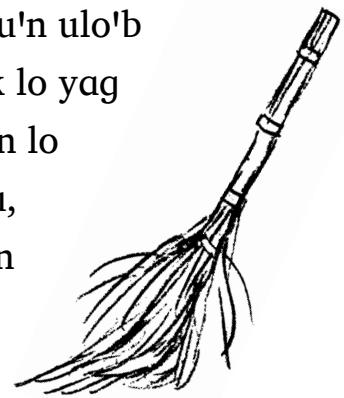
Geg

Gu'n uyak xkilugit
më'd nak geg win, nonga
xchi'g minn tib du' geg win
lox xia'gu ña më'd lox
gunu xgit më'd.

Go'b yag ilo'b

Xka uyuslë go'b gu'n ulo'b
minn ñaz. Go'b knu nak lo yag
ilo'b. Nonga xchug minn lo
yag knu, lox xbidz gunu,
xia'g gunu, dzekna xki'n
lo minn xlo'b lën ñaz lo
ndip lo yag knu.

Go'b lexñaz

Xka uyuslë minn go'b gu'n
ulo'b minn ley. Gunu nak stib lo
yag, lë'kga xka xchug minn lo
yag, lox xbidz gunu, xia'g
chak go'b xlo'b minn ley.

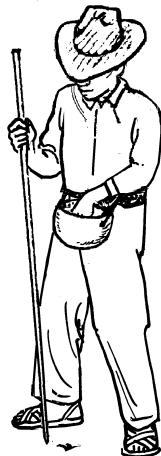
Go'b idop

Stib go'b uyu'nnstsi'n ulo'b
minn lën yu xa' nak, gunu
ngu'dzla nak lo. Lo na
xa'la nak go'b xlo'b
lën yu.

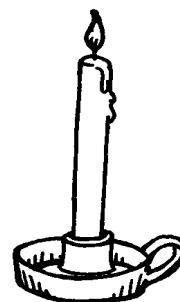
Geg xkat

Gu'n ukë lo minn ugu minn pni bokga nak geg. Gunu uyuslë minn geg xkat. Gu'n chu'nn minn nak chu'nn ichol minn geg lox sdzo'b minn du' gunu xkë lo minn. Ga xgu minn xob xkë lo minn or lë' minn xgu pni. Nana lo na gu'n xkë lo minn nak lach.

Mecher

Lo na or lë' xni xia chu'nnstsi'nna ser, ñana yu or liga nandna ba izo'bna ser, ñala minngol gu'n uyu'nnstsi'n uzo'b ser nak mecher. Gunu uxuxkwa' minn bën. Chuxkwa' minn bën lox ga lëd bën chuxkwa' minn di't sdzob niy ser lox ga dzekna xdzo'b minn ser.

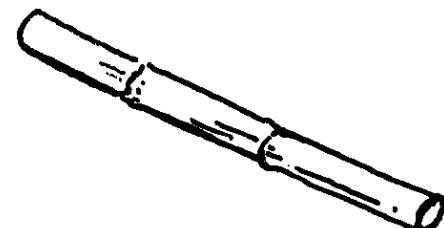
Kun

Lo na or lë' minn sdza' yu, yu minn sdzo'b xkach mdzin chu yu dzekna ga ikenal di'ltsa bekwa'n; ber lët ichëda minn chu'nnu. Sa'nda lë' minngol ichësa minn or uza' yu uzo'b kun chu yu, kun xka uzo'b minn chu yu nak yag. Lox ga xkinga' minn duba'n, gu'n xiu machet gana di'ltsa bekwa'ncha.

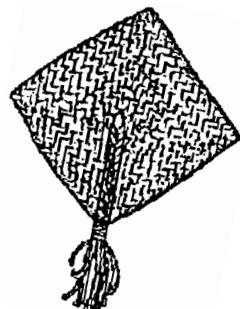
Pxil me

Tib gu'n uki'n lo minngol bokga or lë' minn xlib lo gi nak pxil me, lo na chakstsi'ndchu, lë' bokgana no'mba gunu uyu'nnstsi'n minn.

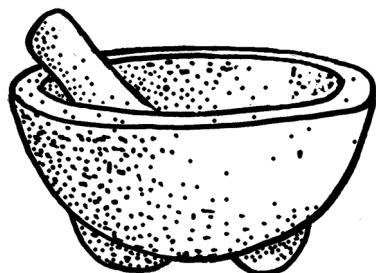
Kwe

Gu'n che'n nak gu'n uki'n lo minn bokga ulib minn lo gi. Lo na yuwa sinda chu'nntsi'ndcha minnu. Gu'n che'n chuxkwa' minn zin, ber nakdu lën giedz uxuxkwa' minn gunu, sinda no'mba uzi minn gunu lo uyi'dto minn gunu giedz bokga.

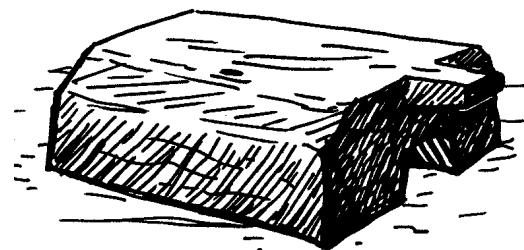
Yag gi'n

Lo na or chuxkwa' minn xo'bgi'n gu'n chu'nntsi'n minn nak ita gi'n, ñala bokga chu'nntsi'nda minn ita gi'n sinda gu'n chu'nntsi'n minn nak yag gi'n.

Bang ngon

Gu'n uzob minn bokga nak bang ngon. Xchug minn yag las lox xche' minn lëd yag knu wen wen, ga tsëw xche' minn stib kwa' di't xia' niyu.

Gitlach

Lo na be chu'nntsi'n minn gitlach ber sdzu'wu, ñala bokga minn uxuxkwa' yag gu'n uzob gitlach. Nonga xgib minn yag gu'n chap xos lox xche' minn lëd yag knu wen wen, lox gunu sdza' minn gitlach.

